

KUTSAL METİNLERDE İSMAİL VE İŞHAK

Ömer PAKIŞ*

ÖZET

Ne kuran ne de tevrat metninde babası tarafından kurban edilmek istenenin ismail mi yoksa ishak mı olduğu açık bir şekilde belirtilmemektedir. Ancak buna rağmen zayıf olma ihtimali yüksek bazı haberlerden hareketle bir kısım, bunun ishak olduğu görüşünü savunması dikkat çekicidir. Fakat kuran ve tevrat metni bir bütün olarak incelendiğinde kurban edilmek istenenin ismail olduğu sonucuna ulaşılabileceği kanaatini taşıdığımızı belirlemek istiyoruz. Bu konuda tevrat metnine göre kuran metninin daha net olduğu da söylenebilir. Fakat kuran metnini bir bütün olarak değerlendirmeyerek zayıf hadisleri öne çıkaran bazı bilginler islamin önemli esaslarından olan ve kurban edilmek istenenin ismail olduğu temeline dayanan hac ibadetini de göz ardı ederek bunun isak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aslında tevrat metninin de kuran metninden çok da farklı olmadığı görülür. Fakat ehli kitab bilginlerinin, tevrat metninde tahrife giderek bazı yerlerde isim değişikliği yaptıkları görülmektedir

Anahtar Kelimeler: 1.İsmail 2. İshak 3. Kutsal Metin 4. Kur'an

İsmail And İshak In The Narratives Of The Sacred Texts

ABSTRACT

The person who intended to be sacrificed by his father is clearly indicated neither in Qur'an nor in Old Testament. Despite that, it is interesting to note that some scholars, following the narratives, likely to be weak, suggest that the person mentioned was İshak. But taking Qur'an and Old Testament as a whole we are in a position to claim that he was not İshak but İsmail. In this regard, it can be argued that the Qur'anic text is much clearer than Old Testament on the issue. But some scholars, who overlooked the meaning of Qur'an and that of the ritual of Hac based on the narrative indicating the name of İsmail, claimed that he was İshak, a claim based on some weak hadiths. In fact, the meaning of Old Testament is no different from that of Qur'an. But the scholars of Old Testament seems to distort text of Old Testament by changing the name of İsmail to that of İshak.

Key Words: 1.Ismail 2.Ishak 3.Sacret Text 4.Quran

* Arş.Gör. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

GİRİŞ

Kutsal metinler ibaresiyle Tevrat ve Kuran-ı Kerim ifade edilmektedir ve bu iki kitabın bağlamında da İsmail ve İshak peygamber kıssalarına ilişkin bir değerlendirmede bulunulacaktır. Aslında bu iki metinde bir çok peygamber kıssası anlatılmaktadır. Tevrat'ta peygamber kıssaları, daha detaylı bilgiler içeren metinler olarak karşımıza çıkarken, Kur'an metni peygamber kıssalarında genellikle detay bilgi vermeksizin konunun bağlamı çerçevesinde söz konusu kıssadan bir pasaj sunar¹. Bunun doğal bir sonucu olarak Kur'an'da bir kıssanın farklı bağlamlarda değişik yönlerinin işlendiği sık sık görülür. Bu yüzden tefsir bilginleri peygamber kıssalarının geçtiği ayetleri yorumlarken hikayeyi bütüncül bir biçimde ortaya koymak, ayetlerin sunduğu kısmi bilgileri bütünlemek ve olaylar arasındaki bağlantıyı sağlamak maksadıyla, detay bilgileri Kur'an'dan önceki kutsal metinlerden alma yönüne gitmişlerdir. Bu bağlamda Kur'an müfessirleri genelde iki farklı yöntem izlemişlerdir. Birinci gurup, "isrâiliyyât" olarak bilinen bu nakilleri dayandıkları kutsal metnin bizzat kendisinden almayı tercih ederken, diğer bir gurup ise -bu daha çok sahabe ve tabiün dönemi için geçerlidir- söz konusu rivayetleri Müslüman olan kitap ehli bilginler aracılığı ile alma yönüne gitmişlerdir.

Tevrat ve Kur'an metninde geçen peygamber kıssaları arasında genel anlamda benzerlikler mevcuttur. Ama bu kıssaların ayrıntılarına inildikçe, Tevrat'ta verilen bilgilerle Kur'an'da verilen bilgiler arasında niteliksel farklılıklar görülür. Örneğin Kur'an'ın peygamberler için tasvir ettiği ahlaki nitelikler ile Tevratın betimlediği peygamber kişiliği örtüşmez. Her iki metnin peygamber tasviri arasındaki bu farklılık, Kuran yorumcularını, Tevrat'ın metin sıhhatine ilişkin araştırmalarda bulunmaya ve bunun sonucunda da onun nüzulünden sonraki zamanlarda tahrifata uğradığına ilişkin bulgulara götürmüştür. Aslında Kur'an metninin konteksinden rahatlıkla elde edileceği gibi, ilahi dinin peygamberlerinde olması gereken niteliklerin anlam ve muhteva kaybına uğraması, Kuran yorumcularının Tevrat'ın tahrif edilmesine yönelik iddialarını meşrulaştırmaktadır. Bunun yanın-

¹ Yusuf ve Musa kıssaları bu genel kuralın dışında kalır. Kur'an'da bu iki kıssanın nispeten detay bilgilerle sunulduğu, özellikle Yusuf kıssasının Tevrat'takiyle büyük ölçüde örtüşmesinin farklı gerekçeleri bulunmaktadır. Yusuf kıssasının iniş gerekçesi olarak, sahabenin Hz. Peygamber'den bu konuda istekte bulunduğu ve bu kıssanın anlatıldığı Yusuf süresinin inmesiyle de arzulananın gerçekleştiği belirtilmektedir. (İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Çağrı Yayınları, İst., 1986/1406, II, 467). Yusuf kıssasının aksine Kur'an'da farklı surelerde geçen Musa kıssası ile de İsrailoğullarının muhtemelen iç dünyası insanlığın bilgisine sunulmak istenmektedir.

da Tevrat'ın tahrifatına yönelik iddianın kanıtlanmasına ilişkin tarihi materyaller de oldukça boldur². Üzülerek ifade edelim ki tefsir literatürümüzde açıklama mahiyetinde Tevrat'tan aktarılan nakillerin büyük kısmında bu problemliler bilgileri bulunmaktadır³. Bu problemliler bilgileri Kur'anın açıklaması bağlamında kullanılsa da, bu anlamlandırma girişimleri, metni şarii tarafından garanti altına alınmış olan asıl kitabın konteksine uymamaktadır. Bu bakımdan, asli hüviyetinin korunacağı taahhüt edilmiş Kur'an metninin önemi büyüktür⁴. Kur'an metninin kendisi, kendinden önceki kutsal metinleri doğrulayıcı ve onların tahrifatından kaynaklanan yanlışları düzeltici olduğunu bizzat vurgulamaktadır⁵. Bu yüzden her iki metinde geçen ortak konuların karşılaştırılarak ele alınması, konu hakkında daha doğru bir bilginin elde edilmesini sağlayacaktır. Kur'an metni kendisinden önceki kutsal metinlerdeki tahrifattan bahsederken, onlardaki doğru bilgileri de tasdik edici olduğunu ifade eder.

İnceleme konusu yaptığımız peygamberler, kutsal metinlerde esas olarak kurban edilme olayı ile öne çıkarlar. Bu hikayenin ise anlatılmasında babaları İbrahim ile anılırlar. Bu bağlamda kutsal metinlerde her iki peygamberin kişiliklerine ilişkin benzer ve olumsuz niteliklerden bahsedilir. Ancak Kurban edilme vakasında kurban edilmek istenenin İsmail mi, İshak mı olduğu noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Tevrat metni kurban edilmesi emr edilenin İshak olduğunu açıkça belirtirken, Kuran metni bu olayla ilgili daha müphem ve yoruma açık bir ifade kullanmaktadır.

Kur'an'da toplam 8 surenin 12 yerinde İsmail'e değinilirken, İshak 12 surenin 17 âyetinde bahse konu olmaktadır. Söz konusu bu âyetler bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, Kur'an metninde kurban edilmesi istenenin İsmail olduğu görülebilmektedir.

² Tevratın tahrifine ilişkin bilgiler için bkz., Baki Adam, "Kuranın Anlaşılmasında Tevratın Rolü" İslami Araştırmalar, 1996, C:9: !.2.3.4., s. 167-176.

³ Bkz., Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrailiyat, D. İ. B. yayınları, Ankara, s. 14-24.

⁴ Hicr (15), 9.

⁵ "Sana da bu hak kitabı indirdik. Kitap cinsinden önünde olanı musaddık (doğrulamayı) ve üzerine hakim olmak üzere..." Maide (5), 48. "Ya Muhammed, o kitabı kamil olan Kur'an'ı da hakk ile" yani hakka mülabis olarak içeriği hakk, vasıtayı hak ve inzalı hakk ile sana indirdik. "Kendisinden önce indirilen kitaplardan önünde bulunanı tasdik edici ve onun üzerine gözetleyici olarak ..." Yani sair kitaplar üzerine emin bir nazır ve şahit, murakıp ve hakim olmak üzere hakkıyla indirdik ki bu kitap hem müheymin olan Allah'ın bizzat kontrolü altında tağyir ve tahriften korunacak hem de diğer kitapların vacibul amel olan hükümlerini zayıf ve tahrif olmaktan koruyacak, şehadetiyle hakikatleri tashih ve tahrifatı iptal edecek ve ayrıca bu kitabın doğrulamasından geçmeyen veya buna muhalif olan önceki şeriatlerin hükümleriyle amel caiz olmayacaktır. Buna göre Tevrat ve İncil ile hükmetmek de bununla kayıtlı olacaktır. Bkz., Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser neş., İstanbul, 1979, III, 1696.

Oysa Tivratta İşhakın kurban edilmesi gereken oğul olduğu bizzat ismen belirtilmektedir. Her iki metindeki kurbanın öznesinin farklı kişiler olması nereden kaynaklanmaktadır. Bu olayla ilgili iki metin arasında kurban öznesinde bir çelişki görölmektedir. Bu farklılık nasıl tevîl edilebilir? Her iki metne bakıldığında, kimi dakik yorumcuların da işaret ettiği gibi, Kur'an metni bu anlamda kendi içerisinde çelişik değil, bilakis birbirini bütünleyen ve anlatımı doğrulayan ifadeler zincirini oluşturmaktaiken buna mukabil Tivrata'nın metninde hikayenin anlatılmasında problemler görölmektedir. Oysa Kuran tefsirlerinde kimi müfessirlerin bu hadiseyi tam hikaye edebilmek için Kuranın bağlamından uzaklaşarak, Tivrata kaynaklı olduğu düşünölen zayıf ve mevzu haberlerle konuyu farklı yorumladıkları müşahede edilmektedir. Kanımca, bunun sebebi, konu ile ilgili ayetlerin belli bir bütönlük içerisinde değerlendirilmemesi ve doğruluğu tartışılan haberlerin ise, bu tür ayetlerin anlaşılmasında merkeze alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır. İmdi, bu noktada *konulu çalışmalar* üzerinde yoğunlaşmanın günümüzde ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Tivrata metninde hikayenin özü Kur'anın anlatımıyla uyuşmakla birlikte, hikayede geçen isimlerin işlevleri ve hikaye mahalli gibi imler farklılık göstermektedir. Buradaki öykülemeye ifadenin bir şekli, Kur'an metniyle paralellik arzederken, diğer bir öykü biçimi ise, hikayeyi farklı yere oturtmaktadır. Bununla birlikte, Kur'an metninin aksine Tivrata metni maalesef kurban olayında kendi içerisinde bir metinsel bütönlük oluşturaktan çok uzaktır.

Biz bu araştırmamızda Tivrata ve Kur'an metnini esas alarak mukayeseli bir şekilde konuyu çözümlenmeye çalışacağız. Bu çalışmaya esas olan kaynaklar, öncelikle Tivrata ve Kur'an metinleri olmakla birlikte, bunun yanında ayrıca Kur'an tefsirlerine de başvurulacaktır. Konunun sunuluşunda Kur'an metnindeki sıralama dikkate alınacaktır. Yani başından itibaren Kur'an'da İsmail ve İşhak ile ilgili ayetleri tahlil edeceğiz. Tivrata'nın da konu ile alakalı ayetlerinin benzer ve farklı yönlerini; yani birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları belirterek tahlil edeceğiz. Bütönlük bunlardan sonra Tivrata ve Kur'an metninde bulunmayan nakilleri de aktararak sonuca ulaşmaya çalışacağız.

A. İBRAHİM VE İSMAİL'İN BİRLİKTE ANILDIğI AYETLER

Kur'an'da yalnızca İbrahim ve İsmail'in birlikte zikredildiği iki ayet vardır. Bunlar Bakara süresinin 125 ve 127. ayetleridir. Birinci ayette Allah, İbrahim ve İsmail'den mabedini ziyaretçiler için maddi ve manevi kirlerden arındırmalarını istemekte, ikincisinde ise İbrahim ve İsmail'in mabedinin temellerini yükselttiklerini anımsatmak-

tadır. Şimdi bu iki ayeti metinsel bağlam (siyak-sibak)ı çerçevesinde ele alalım:

“Şunu da hatırd tutun ki bir vakit İbrahim’i Rabbi bir takım kelimât ile imtihan etti, o onları tamamlayınca “ben seni bütün insanlara imam edeceğim” dedi, “ya Rabbi zürriyetimden de” dedi, buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz. O vakit beyti insanlar için bir sevap ve bir emin yer kıldık, siz de makam-ı İbrahim’den kendinize bir namazgah edinin. İbrahim ve İsmail’e ahd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rüku ve sücuda varanlar için tertemiz bulundurun... İbrahim ve İsmail beytin temellerini yükseltirken yalvardılar: “Ey Rabbimiz! Bunu kabul et; Sensin her şeyi bilen, her şeyi duyan!”⁶

Tabii tutulduğu imtihandan yüz akıyla çıkan İbrahim’i Allah, insanlara imam olarak tayin edeceğini bildirmektedir⁷. İbrahim Rabbinin kendisine yaptığı bu ihsanının sadece kendisiyle sınırlı kalmamasını ve zürriyetinden bir kısmına da bunu vermesini dilemektedir. Rabbi ise zalimler benim ahdime nail olmazlar buyurmaktadır. İsrailoğullarının İbrahim soyundan gelmelerinin kendilerini hesap gününde kurtaracağı şeklindeki inançları burada reddedilmektedir⁸. Peygamberliğin arka arkaya İsrailoğullarına verildiği dönemlerde onlar zalim değil, mazlum idiler. Ne zaman ki konumlarını değiştirdiler, yani zulüm edilmekten zulüm eder duruma geldiler, Allah da ahdinin gereğini yaptı ve peygamberlik nimeti de İbrahim zürriyetinin diğer koluna geçti⁹.

Kabe’nin prototipinin İbrahim tarafından sadece Allah’a ibadet etmek gayesiyle ilk mabet olarak inşa edildiği¹⁰ ve bu özelliğinden dolayı bütün Müslümanlar için bir kible ve hacc ibadetinin hedefi olarak seçildiği kabul edilmektedir. İslam’dan önceki Arap düşünce tarihinde de Kabe, İbrahim, İsmail üçlüsüyle Mekke’deki diğer kutsal mekanların (örneğin Zemzem suyu) birlikteliği söz konusudur. Tarih boyunca şekillenen Arap ve İslam geleneğine göre İbrahim’in muhte-

⁶ Bakara (2), 124-125, 127.

⁷ Klasik müfessirler, İbrahim’in nelerle imtihan edildiği konusunda bir çok spekülasyona başvurmuşlardır. Ancak Kur’ân onları belirlemediği için Hz. İbrahim’in Allah’tan aldığı her buyruğa tam teslimiyet içinde uyması olduğunu kabul etmemiz gerekir. (İbrahim’in Allah’tan aldığı sevgili çocuğunu kurban emri de bu cümledendir. İbrahim’in imtihanı başarılı bir şekilde tamamlamasının hemen akabinde, Kabe’nin inşasının gündeme alınması da kurban edilmesi istenenin İsmail olduğuna işaret etmektedir.) Esed, Muhammed, Kur’ân Mesajı/Meal-Tefsir, İşaret yayınları, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İst., 1999/1420, I, 34-35.

⁸ Esed, Kur’ân Mesajı, I, 34.

⁹ Elmalılı, Hak Dini, I, 491-492.

¹⁰ Al-i İmran (3), 96.

melen akrabası olan Sara'nın gönlünü almak için, Mısırlı cariyesi ve ondan olan çocuğu İsmail'i götürüp bıraktığı yer de Mekke idi¹¹.

Tevrat-Tekvin 21'de belirtildiğine göre Sara'nın Mısırlı cariyeye Hacer'den daha önce doğmuş olan İsmail'in kendi oğlu İshak'la birlikte İbrahim'in mirasına konmamasını temin etmek için, İbrahim'den Hacer'le İsmail'i uzak bir bölgeye götürüp bırakmalarını ister. İbrahim Allah'ın direktifi doğrultusunda bu isteğe boyun eğer ve Hacer'le İsmail gerekli hazırlıktan sonra "Beer-Şebe" çölüne giderler. Issız olan bu bölgede bir müddet sonra suları tükenir ve Hacer Allah'a yalvarmaya başlar. Rabb, Hacer'in yalvarışını işitir ve bir kuyudan su çıkarır. Devamla çocuk büyür ve "Paran" çölünde ikamet eder. Daha sonra annesi Hacer, onu Mısır diyarından bir kadınla evlendirir¹².

İsmail'in annesi tarafından evlendirildiği kadının uyruğu dışındaki bu bilgiler genel hatlarıyla İslami gelenekteki bilgilerle örtüşmektedir. Bu anlatımda geçen ve izaha gereksinim duyan "Beer-Şebe" ve "Paran"ın hangi coğrafi bölgeyi kapsadıkları önemlidir. Tevrat metnindeki anlatımdan da anlaşıldığı üzere Sara, Hacer ve oğlu İsmail'den bütünüyle kurtulmak istemekte ve bunun için mümkün olan en uzak bölgeye gitmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Kaynaklarda "Beer-Şebe"nin Hicaz da dahil olmak üzere Filistin'in güneyindeki bütün çöl alanlarını kapsadığı¹³; "Paran"ın ise Mekke ve Medine arasındaki tepelerin ismi olduğu ifade edilmektedir¹⁴. Buna göre Hacer ve İsmail'in götürüldükleri yer konusunda Tevrat ve Kur'an metinlerinin örtüştüğü söylenebilir¹⁵.

Tevrat-Tekvin 22'de ise İbrahim'in, biricik sevdiği oğlu İshak'ı kurban olarak takdim etmek üzere "Moriya" diyarına götürdüğü ifade edilmektedir. İbrahim'in rüyasında, İsmail'i mi yoksa İshak'ı mı kurban ettiğini gördüğünü, ileride genişçe ele alacağız. Bu bölümde de kurban ile ilgili seremoniler Kur'an metnindekinin ana fikrine benzer

¹¹ İslam'dan önce ve sonra kabul gören hacc ibadetinin temel felsefesi; Kabe, İbrahim, İsmail ve Mekke ile oradaki diğer kutsal mekanlarda belirli zaman dilimlerinde eda edilen menasikin ayrılmaz birlikteliğidir. Konuyla ilgili rivayetler için bkz., Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan an Tevili Âyi'l-Kur'an, Darul fikr, Beyrut, 1408/1988, XXIII, 81-88; Kurtubi, Ebu Abdullih Muhammed b. Ahmed, el-Cami li Ahkami'l-Kur'an, Darul hadis, Kahire, 1416/1996, XV, 96-106; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Çağrı yayınları, İstanbul, 1406/1986, IV, 14-19.

¹² Tevrat, Tekvin (21), 8-21.

¹³ Esed, Kur'an Mesajı, I, 35.

¹⁴ Aydemir, Abdullah, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler Tarihi, T. D. V. yayınları, Ankara, 1992, s. 74.

¹⁵ "Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını (İsmail ve annesi Hacer'i) ekin bitmez bir vadide Senin Beyt-I Muharrem'i(Kabe)nin yanına yerleştirdim..." İbrahim (14), 37.

bir şekilde¹⁶ uzun uzadıya sunulduktan sonra İbrahim'in uşaklarının yanına döndüğü, kalkıp birlikte "Beer-Şebe"ye gittikleri ve ömrünü orada geçirdiği anlatılmaktadır¹⁷.

Tevrat metninin anlatımından açıkça anlaşıldığına göre çölde susuz kalan ve kendilerine kuyudan su çıkartılan İsmail ve annesi Hacer ikilidir. Tevrat'taki bu bilgi Arap ve İslam geleneğindeki bilgi ile örtüşmektedir. İslam öncesi Arap kültür geleneğindeki sosyolojik yargıya göre; İbrahim, Hacer ve İsmail'e endeksli oluşan Mekke'deki kutsal mekanlar arasında bir birliktelik ve bütünlük söz konusudur¹⁸. Yani Hacer ve İsmail'e Allah'ın bağışladığı Zemzem kuyusu; İbrahim'in oğul İsmail'i kurban etmek üzere götürdüğü yer; yolda giderken şeytanın kendilerine musallat olması ve bu çerçevede oluşan sosyal ve dini yapılanma; yine İbrahim'in büyük ihtimalle kurban olayından sonra oğlu İsmail ile birlikte temellerini yükselttikleri Beyt; hep aynı yerdedir¹⁹. İslamiyet bütünüyle hac öğretisini doğru kabul ettiği bu temel üzerine kurmuştur. Özellikle yalan üzere birleşmeleri mümkün gözükmeyen büyük bir topluluğun Kabe'nin duvarında asılı olarak gördüklerini söyledikleri İsmail'in yerine kurban edilen koçun boynuzları ile ilgili haber, bu konuda kabul edilmesi gereken tarihsel bir gerçek olarak öne çıkmaktadır²⁰. Buna mukabil kurban edilmesi emredilenin ishak olduğunu iddia edenlerin, söz konusu boynuzların Şam'dan Mekke'ye götürülmüş olabileceği şeklindeki cevap inandırıcılıktan uzaktır. Yahudi din adamlarının genelde yaptıkları gibi kutsal metinleriyle oynadıkları ve kurban olayında, İbrahim'e atfedilen hayattaki "biricik çocuk" kavramını da onun sevdiği "biricik çocuk" olarak değiştirmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir²¹. Nitekim Müslüman olan Yahudi din adamlarından da bu yönde itiraflar mevcuttur²².

¹⁶ Kur'an metni, İbrahim ve kurban edilmesi istenen çocuğun Rabb'lerinin iradesine teslim olup çocuk kesilmek üzere yere yattığı anda; "biz İbrahim'in imdadına yetiştik ve gördüğün rüyanın gereğini yaptın" demektedir. Bunun dışındaki "kesime hazırlıktan önce muhtemelen cereyan eden bıçağın kesmemesi gibi" ek bilgiler israiliyyat kaynaklıdır. (İslam geleneğindeki bu tür detay bilgilerin Tevrat metninde verilenlerle çelişmediğini de belirtmemiz gerekmektedir.) Bk., Aydemir, Peygamberler Tarihi, s. 74.

¹⁷ Tevrat, Tekvin (22), 1-19.

¹⁸ Esed, Kur'an Mesajı, I, 35.

¹⁹ Harman, Ömer Faruk, "İsmail" mad., Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, XXIII, 77.

²⁰ Fahrettin Razi, et-Tefsiru'l-Kebir, Mektebu'l-Alami'l-İslami, XXVI, 154; Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, Ruhul-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, XXIII, 136.

²¹ İbn Kesir, Tefsir, IV, 14.

²² Ömer b. Abd'laziz'in Yahudi din bilginlerinden olup Müslüman olan birine haber gönderdiği ve İbrahim(as)'ın iki çocuğundan hangisinin kurban edilmekle emredildiğini sorduğu, onun da; "ey müminlerin emiri, kurban edilmesi istenen çocuk İs-

Bakara 127’de “İbrahim ve İsmail’in birlikte Beyt’in temellerini yükselttikleri”; Sâffât 102’de ise, “uysal bir çocukla müjdelenen İbrahim’in bu çocuğu kendisiyle beraber çabalama olgunluğuna eriştiğinde, babasının rüyasında kendisine onu kurban ettiğini gördüğünü” söylediği belirtilmektedir. Ayette geçen “sa’y” sözcüğü klasik tefsir literatüründe koşmak, yürümek, çalışmak şeklinde anlamlandırılırken²³, günümüz tefsir araştırmacılarından bazıları da çocuğun babasının tutum ve davranışlarını anlayıp paylaşacak olgunluğa erişmesi olarak değerlendirmektedir²⁴. Bu iki ayet beraberce düşünüldüğünde Beyt’in inşasında, İsmail’in babasının yanında çalışması, kesin olarak kurban olayından sonradır denebilir.

Tevrat metninin açık ifadesine göre İbrahim; İsmail’in doğumunda 86, İshak’ın doğumunda ise 100 yaşındaydı²⁵. Tefsir literatüründe geçen ve Tevrat’tan alındığı açıkça söylenen rivayetlerde ise, İsmail ve İshak’ın doğumunda İbrahim’in yaşı 86 ve 99 olarak verilmektedir²⁶. Yine Tevrat’ta belirtildiğine göre İshak sütten kesildikten sonra Sara, İbrahim’den Hacer ve İsmail’i uzaklara götürmelerini talep etmektedir²⁷. Demek ki İbrahim hicret edip gurbet elde kendileriyle ünsiyet bulmak üzere Yaratıcı’sından salih zürriyet dilediğinde, bu anlamda kendisine verdiği ilk çocuk kesin olarak İsmail’dir²⁸. Bütün bu bilgiler üst üste konulduğunda, İbrahim Beyt’in temellerini yükseltirken İsmail de 16-17 yaşlarında bir delikanlı olarak babasına yardım etmiştir denebilir.

Beyt’in inşaatına bu şekilde başlayan İbrahim ve İsmail “Rabblarından amellerini kabul etmesini ve zürriyetlerinden Müslüman bir ümmet yaratmasını” dilemektedirler²⁹. Kanaatimize göre kurban edilmek istenenin İsmail mi yoksa İshak mı olduğunu anlamada, yukarıdaki ayette geçen “bizim zürriyetimizden” ibaresi, anahtar sözcükler konumundadır. Çünkü kurban edilmesi istenenin İshak olduğunu iddia eden tefsir otoriteleri, Sâffât 113’te geçen “onların zürriyetinden” ibaresindeki tesniye zamirini İbrahim ve İshak’a göndermektedirler³⁰. Ancak çok iyi bilinmektedir ki baba ve oğulun zürriyeti aynı kabul edilirken, kardeşlerin zürriyeti farklı kabul edil-

mail’dir, Yahudiler de aslında bunu bilmektedirler, fakat Araplara hasetlerinden bunun İshak olduğunu iddia etmektedirler” dediği nakledilmektedir. Bkz., Alusi, Ruhu’l-Meani, XXIII, 135.

²³ Beyzavi, Abdullah b. Ömer, Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil (Mecmau’t-Tefasir), Çağrı yay., İst., 1984, V, 242.

²⁴ Esere, Kur’an Mesajı, II, 915.

²⁵ Bkz., Tevrat, Tekvin (16), 16, (21), 6.

²⁶ Bkz., İbn Kesir, Tefsir, IV, 14.

²⁷ Tevrat Tekvin (21), 8-10.

²⁸ Bkz., Sâffât (37), 100-101; Harman, “İsmail”, XXIII, 77.

²⁹ Bkz., Bakara (2), 27-28.

³⁰ Konu hakkındaki daha geniş tartışmalar için bkz., İbn Kesir, Tefsir, IV, 19 vd.

mektedir. İsmail ve İshak gerçeğinde de durum böyledir. Buna göre eğer söz konusu olan baba ve oğul ise, kesin olarak tesniye zamiri kullanılamaz³¹.

B. İBRAHİM VE İSHAK'IN BİRLİKTE ANILDIĞI AYETLER

Kur'ân'da üç yerde İsmail'in bahsi geçmeksizin, İbrahim ve İshak (iki yerde Yakub'la) birlikte zikredilmektedir. Yusuf süresi(12) ayet 6 ve 38'de Yusuf'un ataları olarak İbrahim, İshak ve Yakub'tan söz edilmektedir. Allah'ın, atalarına nimetini sunduğu gibi Yusuf'a da maddi ve manevi nimetini sunacağı belirtilmektedir: "Böylece (sana rüyada gösterildiği gibi) Rabbin seni de seçecek; sana olayların iç yüzünü görüp yorumlamayı öğretecek; ataların İbrahim ve İshak'a olan nimetini her bakımdan yeterli kıldığı gibi sana Yakub'un soyuna verdiği nimeti de her bakımdan tam ve yeterli kılacak..."³²

Burada Yusuf'un daha önce gördüğü ve dördüncü ayette sözü edilen rüyaya atıfta bulunmaktadır³³. Yani rüyada gördüğün üzere gök yüzünün yüksek ve parlak cisimlerinin sana secde etmelerine benzer bir şekilde Rabbin seni seçecek ve bütün makamların üzerinde olan katındaki peygamberlik makamıyla seni şerefliendirecektir. Bunun sonucunda da büyük kitleler sana boyun eğecekler³⁴. Ayetin metninde geçen "ehâdis" sözcüğüne gelince, müfessirlerin büyük kısmı bunu "rüyalar" şeklinde anlamayı yeğlemişlerdir³⁵. Buna göre "te'vilu'l-ehâdis" tamlaması "rüyaları anlamlandırma" manasına gelir. Ancak bir peygamber olarak Yusuf'a öğretilenin sadece bununla sınırlandırılmaması gerektiğini ifade eden ve "te'vilu'l-ehâdis" tamlamasının kapsam alanını daha geniş tutan yorumcular da vardır³⁶.

³¹ Elmalılı, Hak Dini, VI, 4065.

³² Yusuf (12), 6.

³³ Kur'ân kıssaları içerisinde Yusuf kıssası en geniş ve derli-toplu olanıdır. Kur'ân'daki kıssalar genelde muhatap kitleye ulaştırılmak istenen mesaja uygun olarak vahyin farklı iniş süreçlerinde gündeme alınmaktadır. Bazen aynı olayın farklı ifade biçimleriyle değişik yerlerde anlatıldığı görülmektedir. Yine de kıssa anlatımında Kur'ân detay bilgi vermez. Çünkü sözü edilen kıssada tarihsel bilgi vermek Kur'ân'ın amacı değildir. Fakat Yusuf kıssasında bu genel çerçevenin dışına çıkıldığı söylenebilir. Sürenin sebep-i nuzülü olarak Ashab'ın Hz. Peygamber'den bir kıssa dinlemek istemeleri de bunu göstermektedir. (Süyuti, Celalüddin, Lüba-bu'n-Nukûl fî Esbabî'n-Nüzûl, (Muhammed Hasan el-Humsi'nin hazırladığı Müfredâtü'l-Kur'ân'ın kenarında), Müessesetü'l-İmân, Beyrut, 1. baskı, 1419/1999, s. 278). Buna rağmen Kur'ân, Tevrat kadar Yusuf kıssasını detaylandırmaz. Kur'ân kıssaları içerisinde Tevrat metniyle en çok örtüşen de yine bu kıssadır. Yahudi din bilginlerinin tahrifinden Yusuf kıssasının bu kadar ucuz kurtulmuş olmasının muhtemel sebepleri arasında, burada şeri hükümlerden ziyade ahlaki hususların merkeze alınmasıdır. Bkz., Tevrat, Tekvin (37), 7-9.

³⁴ Elmalılı, Hak Dini, IV, 2848.

³⁵ Esed, Kur'ân Mesajı, II, 457.

³⁶ Fahreddin er-Razi, Tefsir, XVIII, 89-90; Elmalılı, Hak Dini, IV, 2848; Esed, Kur'ân Mesajı, II, 457.

Ayetin üçüncü kısmını teşkil eden "... Daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi..." pasajına gelince, Allah, burada Yusuf'a vereceğini söylediği nimet ile daha önce ataları İbrahim ve İshak'a bağışladığı iyilikler arasında bir benzetme yapmaktadır. Bu noktadan hareketle kaynaklarımızın bazısında, "Allah, İbrahim'i ateşten, İshak'ı kurban edilmekten kurtardığı gibi, seni de ey Yusuf karşı karşıya kalacağın sıkıntılardan kurtaracaktır", şeklinde bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır³⁷. Sâffât suresinin ilgili ayetlerinde, tavrını net bir şekilde kurban olarak sunulmak istenenin İsmail olduğu yönünde belirleyen Razi'nin, burada söz konusu değerlendirmeyi yapması dikkat çekicidir³⁸. Tefsir-i Kebir'de tartışmaya değer gördüğü bir çok rivayet ve nakle yer veren Razi'nin, burada olduğu gibi, zaman zaman çelişkiye düştüğü durumlar görülebilmektedir.

Bu başlık altında zikredeceğimiz üçüncü ayet ise Sâd (38), 45'tir³⁹. Burada yine İbrahim, İshak ve Yakub halkası birlikte anılır ve üçünün de kudret ve tefekkür sahibi oldukları vurgulanır. Sâd (38), 48'de İsmail'den söz edilir ve onun da seçilenlerden olduğu hatırlatılır⁴⁰. İsmail'in; İbrahim, İshak ve Yakub zinciriyle anılmayıp ayrı olarak zikredilmesi dikkat çekicidir. Böyle bir sıralamayla, Kur'an, muhtemelen İsmail ve İshak'ın nesillerinin farklılığına işaret etmiş olabilir.

C. İBRAHİM, İSMAİL VE İSHAK'IN BİRLİKTE ANILDIĞI AYETLER

Kur'an'da üçü Bakara süresinde olmak üzere toplam beş yerde, İbrahim, İsmail ve İshak birlikte anılır. Bu beş yerde de İsmail, İshak'tan önce sıralamadaki yerini alır⁴¹. Tevrat net olarak İsmail'in yaşça İshak'tan büyük olduğunu ifade ettiği⁴² halde Kur'an bu ko-

³⁷ Fahreddin er-Razi, Tefsir, XVIII, 90.

³⁸ Fahreddin er-Razi, Tefsir, XXVI, 151-155.

³⁹ "Güç ve basiret sahibi olan kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da hatırla".

⁴⁰ "İsmail, el-Yesa' ve Zülkifl'i de an. Onların her iyi kimselerdi."

⁴¹ "... Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz...", "... Biz Allah'a, bize indiline (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak... indirilene... iman ettik...", "... İbrahim de, İsmail de, İshak da..." Bakara (2), 132-136, 140; "... Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a... inandık..." Âl-İ İmran (3), 84; "...İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a vahy etmiştik..." Nisa (4), 163. Kur'an'da bir yerde İbrahim, yaşlılık döneminde kendisine İsmail ve İshak'ı verdiği için Allah'a hamdetmektedir. (İbrahim (14), 39); Allah dört yerde İbrahim'e, İshak ve Yakub'u hibe ettiğini belirtmekte (Enam (6), 84; Meryem (19), 49; Enbiya (21) 72; Ankebut (29), 27); bir yerde ise İsmail ve İshak'ı mübarek kıldığını söylemektedir. (Sâffât (37), 113). Kur'an'da 4 yerde ise İsmail; İbrahim ve İshak'tan ayrı olarak zikredilmektedir. (Enam (6), 86; Meryem (19), 54; Enbiya (21), 85; Sâd (38), 48).

⁴² Bkz., Tevrat, Tekvin (16), 16.

nuda açık bir dil kullanmamaktadır. Zaten Kur'an'ın üslubu da bunu gerekli kılmamaktadır. Ancak Kur'an'ın sıralamada İsmail'i hep İshak'tan önce zikretmesi, yaşça da İsmail'in İshak'ın önünde olmasını gerektirmektedir. İbrahim'in göçten sonraki serüveni gözden geçirildiğinde şöyle bir manzara ortaya çıkar: İbrahim'in yaşı epeyce ilerlediği halde Sara çocuk doğuramamaktadır. Ancak Sara'nın gönlü İbrahim'in çocuksuz kalmasına da razı olmaz. Bunun için İbrahim'in cariyeleri Hacer'le beraber olması kararlaştırılır ve bu beraberlikten İsmail doğar. Bir zaman sonra Sara'dan da İshak doğar. Ailenin huzuru bundan sonra Sara'nın, cariyenin çocuğu İsmail'in kendi çocuğu ile beraber İbrahim'in mirasına ortak olacağı endişesiyle bozulur. Çözüm Hacer'in çocuğu ile birlikte başka yere naklinde bulunur⁴³.

Kutsal metinlerden hareketle çizilen bu tabloda görüldüğü üzere önce doğan çocuğun İsmail olduğu şüphe götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İsmail'in daha önce doğumunun tespitinden sonra, İbrahim'in İshak'la müjdelenmesi daha anlamlı görülmektedir. Çünkü İbrahim'in artık iyice yaşlandığı ve Sara'dan çocuk sahibi olmayı hayal bile edemediği bir zamanda, çocuk sahibi olmakla müjdelenmesi dini açıdan daha bir anlam ifade etmektedir⁴⁴.

D. İBRAHİM'İN DOĞACAK ÇOCUKLA MÜJDELENMESİNİ HABER VEREN AYETLER

Kur'an'da beş sûrede çocukla müjdeleme konusuna değinilmektedir. Hûd, Hicr, Ankebut ve Zariyat sûrelerinde İbrahim ve Sara çocukla müjdelenmelerinin hemen arkasında Lut kavminin helaki işlenmektedir. Kur'an'ın bu ayetlerinde çocuk doğurmakla müjdelenen hanımın ismi açıkça geçmese de, bunun İbrahim'in birinci hanımı Sara olduğunda tefsir bilginleri ittifak etmişlerdir. Bu ayetlerde kurban konusu gündeme getirilmeksizin sadece müjdeleme konusuna yer verilmektedir. Tevrat'ın metninde de aynı yöntemin izlendiği oldukça dikkat çekicidir; yani önce müjdeleme, sonra Lut kavminin helaki anlatılır. Şu farkla ki, Tevrat metninde çocuk doğurmakla müjdelenenin Sara olduğu açık olarak geçmektedir⁴⁵.

Tevrat ve Kur'an metni birlikte ele alındığında, ilgili ayetlerde de ifade edildiği üzere, İbrahim'in ikinci çocukla müjdelenmesi ve ardından Lut kavminin helak edilmesi, gerçeğe en yakın durumdur. Tevrat ve Kur'an'ın metinsel örgüsü bunun böyle olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü İbrahim'e hediye olarak verilen Hacer⁴⁶, Tevrat'ın açık

⁴³ Tevrat, Tekvin (16), 1-15.

⁴⁴ Harman, "İsamil", XXIII, 79.

⁴⁵ Tevrat, Tekvin (18), 1-33; (19), 1-38.

⁴⁶ Bkz., Alusi, Ruhu'l-Maani, XXIII, 135.

metni⁴⁷ ve Kur'ân nassının mana delaletiyle, önce doğum yapmaktadır. Aradan epey zaman geçtikten ve zahiren Sara'nın çocuk doğurma ihtimali kalmadıktan sonra, Sara çocukla müjdelenmektedir. Bu sebeple İbrahim ve Sara'nın tepkileri ve hayretleri ileri boyutta olmaktadır⁴⁸. Demek ki Sara'nın çocukla müjdelenmesi ile Lut kavminin helak edileceği haberinin İbrahim'e peşi sıra verilmiş olması ve bunun İbrahim'in yaşlılık dönemine gelmesi en makul anlama ve yorumlama biçimidir.

Sâffât sûresinde iki (ayrı) müjdelemeden söz edilmektedir. Birinci müjdelemeden sonra, müjdelenen çocuğun belirtilen niteliklerine (halim, sabırlı ve sözüne bağlı olması⁴⁹) uygun olarak kurban edilmesi istenmektedir. Kurban etme isteği, ilahi takdirin gerektirdiği şekilde sonuçlanmasından sonra, İbrahim ikinci çocukla müjdelenmektedir. Kanaatimize göre, aynı yerde aynı kavramın iki defa kullanılmış olması önem arz etmektedir. Bu noktada iki müjdenin farklı kişilikler için olması gerektiğini belirtmekle yetinip, ilgili ayetleri irdelemeye geçebiliriz.

Hud sûresinin (11) ilgili ayetlerinde Allah şöyle buyuruyor: “Elçilerimiz, İbrahim'e müjde getirip: “Selam!” demişlerdi. O da “selam!” dedi; çok geçmeden hemen (elçilere) kızarmış bir buzağı getirdi. Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce durumlarını beğenmedi ve onlardan ötürü içinde bir korku duydu. “Korkma, dediler, biz Lut kavmine gönderildik.” Ayakta durmakta olan karısı, güldü. Biz de ona İshak'ı müjdeledik. İshak'ın ardından da Yakup'u. “Vay, dedi, ben koca karı, bu kocam da bir pîr iken doğuracak mıyım? Bu cidden şaşılacak bir şey!”⁵⁰.

Metinde “rusûl” olarak geçen “müjdecî elçilerin” nitelik ve niceликleri konusunda Kur'ân'ın genel üslubu çerçevesinde net bir bilgi verilmemektedir. Ancak müteakip ayetlerde bunların insan suretine bürünmüş melekler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbrahim buzağıyı kızartıp önlerine koyar. Yemediklerini görünce de korkuya kapılır. Demek ki İbrahim önce onların birer insan olduğunu zannetmiş ve yesinler diye yemek hazırlamıştır. Yememelerine bizzat kendileri açıklama getirene kadar da bir anlam verememiştir. Muhtemelen İbrahim'in hanımı Sara, daha önce durumu farketmiş ve gülümsemiştir⁵¹. Sara'nın gülümsemesini yaşlılık çağında hamile kalmasına

⁴⁷ Bkz., Tevrat, Tekvin (16), 1-16.

⁴⁸ Bkz., Hud (11), 71-72; Hicr (15), 54; Zariyat (51), 30.

⁴⁹ Bkz., Meryem (19), 54; Enbiya (21), 85; Sâffât (37), 101-102.

⁵⁰ Hud (11), 69-72.

⁵¹ İbn Kesir, Tefsir, II, 452.

veya azgınlaşmış Lut kavminin helakini öğrenmesine yorumlamak da mümkündür⁵².

Tefsir literatüründe İbrahim'e gelen elçilerin kimliği ve sayısı konusunda doğruluğu tartışılan bir çok rivayet bulunmaktadır⁵³. Ancak Kur'an metni esas alındığında bunların insan şeklinde birden fazla melek olduğu anlaşılmaktadır. Gelen elçilerin birden fazla oldukları noktasında Tevrat ve Kur'an metni birleşir. Fakat Kur'an metninin aksine Tevrat metni, elçilerin buzağı etini yediklerini açıkça bildirir⁵⁴.

Kur'an metni, İbrahim'in hanımının çocukla müjdelenmesini, gülümsemesinin bir sonucu olarak sunar. Bu noktaya vurgu yapan bazı yorumcular "Sara, çok azgınlaşan Lut kavminin helak haberine sevindi ve bunun için kendisi doğacak çocukla müjdelendi" demişlerdir⁵⁵. Tevrat'ta ise ilgili bölüm "ve Sara: İhtiyar olduktan sonra bana sevinç olur mu? Efendim de kocamıştır, diyerek içinden güldü"⁵⁶ şeklinde ifade edilmektedir.

Kur'an, İbrahim'in eşi (Sara)'nın İshak'la ve onun arkasından Yakup'la müjdelendiğini bildirmektedir⁵⁷. Tevrat ise torun Yakup'u gündeme getirmeksizin Sara'ya doğacak olan İshak'ın zürriyetinin geniş olacağını söylemektedir. Gerçi Tevrat'ta buna benzer bir ifade İsmail için de kullanılmaktadır⁵⁸. Fakat Kur'an metni İsmail'i müjdeleyen sadece onunla yetinmektedir. Bu noktadan hareket eden bazı yorumcular, kurban edilmesi istenenin kesinlikle İsmail olduğu sonucunu çıkarmaktadırlar⁵⁹. Eğer kurban edilmesi istenen İshak olsaydı, o takdirde Sara'nın onun arkasından torun Yakup'la müjdelenmesinin bir anlamı kalmazdı⁶⁰. Kurban edilmesi istenenin İsmail olduğunu savunanların en güçlü delillerinden bir tanesi de bu ayettir. Gerçekten Allah, eğer Sara'yı doğacak İshak ismindeki bir oğulla ve arkasından da Yakup adındaki bir torunla müjdeledi ise, o zaman

⁵² İbn Kesir, Tefsir, II, 452.

⁵³ Bu rivayetler içerisinde gelen elçilerin güzel gençler şekline giren Cebrail, Mikail ve İsrail olduğunu ifade eden naklin Kur'an metni açısından doğruya en yakın olması gerekir. İlave olarak Tevrat metni de elçilerin üç adam olduğunu net bir şekilde belirtmektedir. Bkz., Tevrat, Tekvin (18), 2; İbn Kesir, Tefsir, IV, 235.

⁵⁴ Tevrat, Tekvin (18), 1-8.

⁵⁵ İbn Kesir, Tefsir, II, 452.

⁵⁶ Tevrat, Tekvin (18), 12.

⁵⁷ Hud (11), 71.

⁵⁸ "Ve Allah dedi: Gerçek senin karın Sara sana bir oğul doğuracak; ve onun adını İshak koyacaksın; ve onunla ve ondan sonra zürriyetiyle ahdimi ebedi ahit olarak sabit kılacağım. Ve İsmail'e gelince, seni işittim; işte, onu mübarek kıldım, ve onu semereli edeceğim, ve onu ziyadesiyle çoğaltacağım; 12 beyin babası olacak, ve onu büyük millet edeceğim." Tevrat, Tekvin (17), 19-20.

⁵⁹ İbn Kesir, Tefsir, II, 452.

⁶⁰ Bu itiraz ve cevabı için bkz., Taberi, Camiu'l-Beyan, XXIII, 84 vd.

daha torun ortada yok iken, Allah, İbrahim'den oğlunu kurban etmesini nasıl istesin ki? Böyle bir durum, Allah'ın sözünden dönmesi anlamına gelir ki bu da kesinlikle mümkün değildir.

Buna ilave olarak kurban olayında Allah, İbrahim'in kendisine bağlılığını denemek istemiştir, denebilir. Bu durumda mantıklı olan, İbrahim'in daha tek bir çocuk babası iken böyle çetin bir imtihana tabi tutulmasıdır. Böylece işin imtihan boyutu öne çıkmış olur. Kanaatimize göre, İsmail'in delikanlılık döneminde İbrahim'in, İshak'ın kurban edilmek istenmesiyle böyle bir imtihana tabi tutulmuş olması, imtihan sırrına uygun değildir. Onun için Tevrat'taki "biricik oğlun"⁶¹ cümlecığının metinde ifade edildiği gibi "çok sevdiğin biricik oğlun" anlamında değil, bilakis "hayatta olan biricik oğlun" anlamında olması gerekir⁶².

Hicr suresinin ilgili ayetlerinde ise Allah şöyle buyuruyor: "Onlara İbrahim'in konuklarından haber ver. Onun yanına gelmişler: "Selam" demişlerdi. O da "biz sizden korkuyoruz!" dedi. "Korkma, dediler, biz sana bilgin bir çocuk müjdeleriz!" "Bana ihtiyarlık dokunduktan sonra mı beni müjdelediniz? Ne tuhaf bir şey ile müjdeliyorsunuz beni?" dedi"⁶³.

Konumuzla ilgili bu ayetlerde vurgulanması gereken iki önemli nokta bulunmaktadır. Birincisi, İbrahim'in misafirlerinden korkmasını gerektiren sebep ne idi? Hud sûresinde İbrahim'in gelen elçilere hazırladığı yemekten yememeleri üzerine korktuğu belirtilmektedir⁶⁴. Fakat Hicr sûresinin ilgili ayetlerinde ise, bu konuda bir ip ucu yoktur. Kur'an'ın bir çok yerinde olduğu gibi burada da ya Hud sûresindeki bilgi ile yetinilmiş,- ki tefsir otoriteleri buna dikkat çekmişlerdir⁶⁵- yada daha az bir ihtimalle İbrahim, misafirlerinin tavırlarından böyle bir çıkarsamada bulunmuştur. İkincisi ise, İbrahim'e müjdelenen çocuğun bilgelikle nitelendirilmesidir. İbrahim'e müjdelenen çocuk Kur'an'da iki yerde bilgelikle,⁶⁶ bir yerde de uysallıkla⁶⁷ nitelendirilmektedir. Tefsir bilginleri bilgelikle nitelendirilen çocuktan maksadın İshak olduğunda ittifak ettikleri halde, uysallıkla

⁶¹ "Ve (Rabb) dedi: Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı, al ve Moriya diyarına git, ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et." Tevrat, Tekvin (22), 2. Bu metin dikkatlice incelenirse "... sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı..." ara cümlecığının Yahudi din bilginlerinin tefsir kabilinden muhtemelen ilaveleri olduğu anlaşılabilir. Üstelik bir baba olarak İbrahim'in; İshak'ı, İsmail'den daha çok sevdiğini gösteren hiçbir kanıt da yoktur.

⁶² İbn Kesir, Tefsir, IV, 14.

⁶³ Hicr (15), 51-54.

⁶⁴ Hud (11), 70.

⁶⁵ İbn Kesir, Tefsir, II, 554.

⁶⁶ Hicr (15), 53; Zariyat (51), 28.

⁶⁷ Saffat (37), 101.

tavsif edilen çocuktan ise İbrahim'in iki çocuğundan hangisinin kastedildiği noktasında aynı görüşü paylaşmamaktadırlar.

Bilgin olmak, babanın Allah tarafından olduğunu söylediği kurban etme isteğine karşı çıkmak anlamına gelmemektedir. Ancak ica-zın bütün vecihlerini kapsayan ve her bir sözcüğün müsemmasının niteliğine uygun olarak kullanıldığı bilinen Allah kelamında, kurban edilmesi istenen çocuğun yumuşaklık,⁶⁸ sabır⁶⁹ ve sözüne bağlı⁷⁰ olmakla nitelendirilmesi, Kur'an üslubuna çok daha uygundur. Önem arzeden diğer bir nokta ise konuyla alakalı bu ayetlerin hemen akabinde Allah, Lut kavmini helak ediş gerekçelerini sıralamaktadır.

Yine aynı konuda Allah, Ankebut sûresinde (29) şöyle buyurmaktadır: "Elçilerimiz İbrahim'e (oğlu olacağına dair) müjdeyi getirdikleri zaman dediler ki: "Biz şu (Sodom) kenti(ni)n halkını helak edeceğiz. Çünkü onların halkı zalim oldular"⁷¹.

Lut, inandıramadığı kavmine karşı yardım isteyince Allah, ona yardım etmek üzere insan suretinde melekler gönderir. Melekler Lut'tan önce İbrahim'e uğrarlar ve misafir edilmek istenirler. Ancak İbrahim yemediklerini görünce korkuya kapılır. Melekler de korkusunu gidermek için onu hanımı Sara'dan bir çocukla müjdelerler ve geliş amaçlarının Sodom halkını helak etmek olduğunu bildirirler⁷². Bu sefer de İbrahim onları vazgeçirmeye çalışır. Fakat onlar bunun Allah'ın kesinleşmiş bir emri olduğunu söyleyerek İbrahim'den buna karışmamasını tavsiye ederler⁷³.

Bu noktada sonuç yönünden belirleyici olmalarından ötürü Sâffât sûresindeki ilgili ayetleri en sona bırakıp Zâriyât sûresindeki konuyla alakalı ayetlere geçmek istiyoruz: "İbrahim'in ağırlanan konuklarının haberi sana geldi mi? Bir zaman onun yanına girmişler: "Selam" demişlerdi. "Selam, dedi, (siz) tanınmamış bir topluluk(sunuz)." (Konuklarına yemek hazırlamak için) gizlice ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı getirdi. Onu, önlerine yaklaştırdı, "yemez misiniz?" dedi. (Yemediklerini görünce) onlardan ötürü içine bir korku düştü. "Korkma" dediler ve ona bilgin bir çocuğu müjdelediler. Karısı çığlık içinde geldi ve yüzüne vurarak: Kısır bir kocakarı(yım, benden nasıl çocuk olur)?" dedi"⁷⁴. Hud, Hicr, Ankebut ve Sâffât sûrelerinde anlatılan konu, burada da farklı ifade biçimleriyle tekrar

⁶⁸ Sâffât (37), 101.

⁶⁹ Sâffât (37), 102; Enbiya (21), 85.

⁷⁰ Meryem (19), 54.

⁷¹ Ankebut (29), 31.

⁷² Bkz., Tevrat Tekvin (18), 20.

⁷³ İbn Kesir, Tefsir, III, 412.

⁷⁴ Zariyat (51), 24-30.

edilmektedir. Yukarıdaki sûrelerin ilgili ayetlerinin hemen hemen hepsinde müjdenin doğrudan İbrahim'e,⁷⁵ bir yerinde ise müjdenin İbrahim'in hanımı (Sara)ya verildiği bildirilmektedir⁷⁶. Yaşlanmış bulunan çiftin müjdelenenmeden hemen sonraki tepkisi, iki yerde hanımının diliyle,⁷⁷ bir yerde de bizzat İbrahim tarafından dile getirilmektedir⁷⁸. Yine iki yerde müjdelenenin İshak,⁷⁹ iki yerde bilgin çocuk,⁸⁰ bir yerde de uysal çocuk⁸¹ olduğu bildirilmektedir. Bütün bu bilgiler üst üste konulduğunda "bilge çocuk" nitelemesinin İshak, "uysal çocuk" vasfının ise İsmail'in hayat hikayesiyle daha fazla örtüştüğü görülmektedir⁸².

Sâffât sûresindeki ilgili ayetlerde ise önce İbrahim'in kavmiyle olan mücadelesi ve akabinde ateşe atılması anlatılmaktadır. Bu olaydan sonra İbrahim hicret edeceğini söyler ve Yaratıcı'sından kendisine iyi çocuklar vermesini diler. Bunun üzerine Allah şöyle buyurur: "Ona uysal bir çocuk müjdeledik. (Çocuk) onun yanında koşma çağına erişince: "Yavrum dedi, ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; bak, ne dersin? Babacığım, sana emredilene yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi. İkisi de böylece teslim olup, çocuğu alını üzerine yıkınca, biz ona: "İbrahim!" diye ünledik. "Sen rüyayı doğruladın, işte biz güzel davrananları böyle mükafatlandırırız!" Gerçekten bu, apaçık bir sınav idi. Ve fidiye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında ona (iyi bir ün) bıraktık. İbrahim'e selam olsun! İşte biz güzel davrananları böyle mükafatlandırırız. Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. Biz ona İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik. Kendisine (İsmail'e) de, İshak'a da bereketler verdik. Onların neslinden iyi hareket eden de var, açıkça kendisine zulüm eden de"⁸³.

Hem Tevrat hem de Kur'an metninde kurban meselesinin işlendiği bölümden sonra Lut kıssasına değinilmemektedir⁸⁴. Ancak İshak'ın doğumunu müjdeleyen bölümden hemen sonra her iki metinde de Lut kıssası zikredilmektedir⁸⁵. Zaman ve bölgesel faktörler göz önünde bulundurulduğunda, İbrahim'in daha fazla yaşlı olduğu dö-

⁷⁵ Bkz., Hud (11), 69, 74; Hicr (15), 53; Ankebut (29), 31; Sâffât (37), 101, 112; Zariyat (51), 28.

⁷⁶ Hud (11), 71.

⁷⁷ Hud (11), 72; Zariyat (51), 28.

⁷⁸ Hicr (15), 54.

⁷⁹ Hud (11), 71; Sâffât (37), 112.

⁸⁰ Hicr (15), 53; Zariyat (51), 28.

⁸¹ Sâffât (37), 101.

⁸² İbn Kesir, Tefsir, IV, 235-236.

⁸³ Sâffât (37), 100-113.

⁸⁴ Bkz., Tevrat Tekvin (22), 1-19; Kur'an, Sâffât (37), 100-113.

⁸⁵ Bkz., Tevrat Tekvin (18), 9-21; Kur'an, Hud (11), 69-74; Hicr (15), 51-58; Ankebut (29) 31; Zariyat (51), 24-32.

nemine denk gelen İshak'la müjdelene olayının,⁸⁶ Lut kavminin he-
lak zamanına daha yakın olduğu sonucuna varılabilir.

Sâffât sûresinin bu ayetlerinde iki müjdeden söz edilir. İbrahim kavmiyle zorlu bir mücadeleye girer ve bir yığın çabanın arkasından yolunu kavminden ayırmaya karar verir. Muhtemelen yalnız kalacağı yeni yerde Rabbinden salih evlat ister. Bu duadan hemen sonra Kur'an metni onu "yumuşak huylu bir çocukla" müjdelemektedir⁸⁷. Burada çocuğa atfedilen nitelik, İshak'ın müjdelendiği ayetlerde belirtilen "bilge çocuk" niteliğinden farklıdır. "Uysal çocuk" doğup büyüdüğüde, babası onu kurban olarak kestğini gördüğünü söylemekte ve düşüncesini öğrenmek istemektedir. Çocuk "esnek olma" vasfına uygun olarak "sabredenlerden" olacağını haber vermektedir. Böylece "hilm" ve "sabr" vasıfları, kurban edilmesi istenen çocuğun en anlamlı ve en fazla öne çıkan özellikleridir.

Kur'an ayetlerinin anlaşılmasında en büyük yardımcı yine Kur'an'ın kendisidir. Nitekim Allah, Enbiya sûresinde "İsmail'i, İdris'i, Zülkifli de an; hepsi de sabredenlerdendi"⁸⁸ buyurmaktadır. İsmail'in sabırlı olmakla nitelendirilmesi bir anlam ifade etmelidir. Burada sabredenlerden olmakla tavsif edilen İsmail'in, Sâffât sûresinde bahsi geçen "halim" ve "sabırlı" çocuğun bizzat kendisi olmalıdır. Böyle bir yorum, İbrahim'in hayat serüvenine de aynen uymaktadır. İsmail'in önce doğduğunda tefsir otoriteleri müttefiktirler. Tevrat metni de bunu açık olarak ifade etmektedir⁸⁹. Ayrıca İsmail'in "sözünü yerine getiren"⁹⁰ olarak vasedilmesi de önemlidir.

Demek ki İbrahim, vatanından ayrılışının ilk dönemlerinde Kur'an metninde nitelendirilen şekilde İsmail isminde bir çocuk sahibi olur. Bu yaklaşım Kur'an'ın sunuluş biçimine de bütünüyle uy-
ar. Çünkü Kur'an metninde İbrahim'in mücadelesi, hicreti, "uysal çocukla müjdelene", bu çocuğun kurban edilmek istenmesi ve çocuğun buna boyun eğmesi bir bütün olarak zikredilir.

Baba ve oğulun gönlü buna ısınınca, kurban kesme hazırlığına başlanır. Fakat tam bu sırada Allah İbrahim'in imtihanı geçtiğini övücü ifadelerle bildirir ve fide olarak da ona büyük bir kurbanlık verdiğini belirtir. Bu bölüm böyle güzel bir sonla noktalandıktan sonra, Allah, bu defa İbrahim'i "iyilerden bir peygamber olarak İshak'la müjdelemektedir"⁹¹. Burada müjdelenen İshak'ın, on ayet önce müj-

⁸⁶ Bkz., Tevrat, Tekvin (21), 5.

⁸⁷ Sâffât (37), 101.

⁸⁸ Enbiya (21), 85.

⁸⁹ Tevrat, Tekvin (16), 16.

⁹⁰ Meryem (19), 54.

⁹¹ Sâffât (37), 112.

delenen “uysal çocuk”tan, Kur’ân metninin genel mantığı ve üslubu çerçevesinde, farklı olması gerekmektedir. Hiçbir sebep yok iken Allah, aynı yerde aynı çocuğu ne diye iki defa müjdelesin ki?

Fakat kurban edilmesi istenenin İshak olduğunu ileri süren tefsir bilginleri, bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için son derece zorlamayla “Allah, önce İbrahim’i yumuşak huylu bir oğlanla, sonra da bu çocuğun peygamber olmasıyla; yani iki kez müjdeledi”, demektedirler⁹². Ancak belirttiğimiz gibi, Kur’ân metni böyle bir yorumla açık değildir. Kur’ân metninde İbrahim ailesinin sadece İshak’la “B-Ş-R” kökünden gelen sözcüklerle müjdelendiğini, dolayısıyla “uysal çocukla müjdelemeden” maksadın da İshak olması gerektiğini söyleyen bilginler varsa da bu tutarlı gözükmemektedir⁹³. Çünkü Kur’ân’da aynı kavramın, farklı kişilikler için kullanıldığı bilinen bir gerçektir.

Sâffât sûresinin ilgili son ayetinde ise, Allah, uysal çocuğu ve İshak’ı mübarek kıldığını ve onların zürriyetinden iyilerin de kötülerin de olacağını bildirmektedir⁹⁴. Problemin çözümünde anahtar ayetin bu olduğunu söyleyebiliriz. Ayetin konteksi kapalı olsa da, problemi de vuzuha kavuşturucudur. “Onu ve İshak’ı mübarek kıldık” cümlesinde tefsir bilginlerinin büyük kısmı “o” zamirinden maksadın İbrahim olduğunu söylemektedirler. Çünkü Arap grameri esas alındığında “o” zamirinin en yakın yerdeki isme gitmesi gerekir. İlave olarak bundan önce İbrahim’e giden iki “o” zamiri daha vardır. Ancak müteakip cümlede gelen “onların zürriyetinden” sözcükleri gerçeğin böyle olmadığını kesin olarak ve tevîl edilemeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır. Bütün otoriteler tarafından baba ve oğlun zürriyetinin bir olduğu kabul edilmektedir. Ayette iki zürriyetten söz edilmesine göre, bunun aynı olan İbrahim ile İshak’ın zürriyeti olması kesinlikle mümkün değildir. Kur’ân’ın mantığı da bunun farklı iki zürriyet olmasını gerektirmektedir. Nitekim Kur’ân, İbrahim ve İsmail’den söz ederken “zürriyetimizden” diyerek ikisinin zürriyetinin aynı olduğunu bildirmektedir⁹⁵. O halde burada iki ayrı zürriyetten maksat İsmail ve İshak’ın ayrı olan zürriyetleridir⁹⁶. Maalesef bir çok müfessir ve meal yazarı bu gerçeği dikkate almayarak farklı yorumlara kaymışlardır.

Ayet meseleyi bu kadar net bir şekilde sonuca bağladığı halde, Taberi gibi bir tefsir otoritesinin dahi konuyu farklı görmek istemesinin sebebi nedir? diye sormak gerekir. Acaba Zemahşeri, Razi, İbn Kesir ve Hamdi Yazır gibilerinin gördüğü gerçeği; Taberi, Kurtubi ve

⁹² Bağavi, Ebu Muhammed Huseyin b. Mesud, Mealimu’t-Tenzil, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1414/1993, IV, 30.

⁹³ Taberi, Camiu’l-Beyan, XXIII, 85.

⁹⁴ Sâffât (37), 113.

⁹⁵ Bakara (2), 128.

⁹⁶ Elmalılı, Hak Dini, VI, 4065.

Süyuti gibilerinin görmesini engelleyen ne idi? Acaba kurban edilmesi istenenin İshak olduğunu iddia edenler, İsmail olduğunu savunanlara göre, Kur'an diline ve ilimlerine daha mı az hakimdiler? Kanaatimize göre, sebep bunlardan hiç birisi değildir. Fakat kurban edilmesi istenenin İshak olduğunu beyan eden zayıf nakiller, onların zihnine öyle kazınmıştı ki, konu ile ilgili bütün ayetleri o mantıkla anlamlandırma çabasına giriştiler. Nitekim Kurtubi de bu konudaki nakillerin çokluğuna dikkat çekmektedir⁹⁷.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'an nassının, isim vermek suretiyle Allah tarafından, İbrahim'in ikisi de peygamber olan çocukları İsmail ve İshak'tan hangisini kurban etmekle emredildiğini açıkça belirtilmemiş olması; bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kur'an nassının bu konuda açık ifade kullanmamış olması, aynı zamanda, iki gruba da konu ile ilgili ayetleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumlama olanağı sunmuştur. Ancak bu durum, iki görüşün de aynı oranda doğru olduğu sonucuna bizleri götürmemelidir. Düşüncemize göre Kur'an nassındaki konu ile ilgili ayetlerin tamamı bir bütün içerisinde değerlendirildiğinde, sonuç ortaya çıkmaktadır. Şimdi iki grubun da eleştirileriyle beraber görüşlerini maddeler halinde inceleyelim:

A. Kurban edilmesi emredilenin İsmail olduğunu söyleyenlerin delilleri:

1. Hz. Peygamber'in bi'setinden önce de Arapların bilgisi bu yönde idi.

2. Hz. İbrahim, hicretinin hemen akabinde kendisiyle yalnızlığını giderecek salih bir çocuk dilemekte ve Allah da onun bu dileğini kabul etmektedir. Tevrat ve Kur'an'ın ittifakıyla yaşça büyük olan İsmail bu şekilde İbrahim'e verildikten sonra, bu defa İshak'la müjdelanmektedir. Bu durumda Tevrat metninde geçen "sevdiğin biricik oğlun" karşılığının da "hayatta olan biricik oğlun" olması gerekir. İbn Kesir, Tevrat'ın bazı nüshalarında "biricik" ifadesi yerine "büyük" ifadesinin olduğunu söylemektedir ki, tezimizi desteklemek açısından bu önemli bir husustur.

3. İbrahim, İshak'la müjdelenirken, hem çocukla ve hem de çocuğun çocuğuyla birlikte müjdelanmaktadır. Kurban edilecek bir çocuk, kendisine doğacak çocukla müjdelenemez. Yahudi yorumcuların, bunun İshak'ın ergenlik dönemine rastladığı şeklindeki görüşlerine de itibar edilmez.

⁹⁷ Kurtubi, e_l_Cami, XV, 100.

4. İsmail'in sabır, yumuşak huyluluk ve sözüne bağlılıkla nitelendirilmesi. Bu sıfatlar, kurban edilmesi istenen çocuğun hayat hikayesiyle tamamen bağdaşmaktadır.

5. Olayın Mekke'de cereyan etmesi; İslam öncesi Arap mitolojisinde bunun böyle kabul edilmesi ve İslam'ın beş esasından biri olarak kabul ettiği hac farızasının da doğru kabul edilen bu gelenek üzerine inşa edilmesi.

6. Kurbanlık koçun boynuzlarının Kabe'de asılı olarak nesilden nesile geldiğini ifade eden ve yalanlanması mümkün olmayan haberler.

7. Hz. Peygamber'in "atası İsmail ve babası Abdullah'ı" kastederek "ben iki kurbanlığın oğluyum" demesi.

B. Kurban edilmesi istenenin İshak olduğunu iddia edenlerin delilleri:

1. İbrahim, daha Hacer kendisine hediye edilmeden önce çocukla müjdelenmiştir. Fakat bunun doğruluğu tartışmaya açıktır. Çünkü İbrahim Şam'a varmadan, yol güzergahında bulunan Harran'da, Hacer kendisine hediye edilmiş ve İbrahim'in çocukla müjdelenmesi de tam bu sırada olmuştur.

2. "Zebih, İshak'tır", "İshak'ı kurban edilmekle imtihan ettim", "İshak'tan kurban edilme sıkıntısını giderince" gibi İshak'ın kurban edilmekle emredildiğini ifade eden rivayetler, hadis otoriteleri tarafından garip, münker, mevkuf, zayıf ve mevzu olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸

Kanaatimize göre ayetlerin zahiri de kurban edilmesi emredilinin İsmail olduğunu tedai ettirecek niteliktedir. Bunun aksini gerektirecek sahih bir hadis de mevcut değildir.

⁹⁸ Alusi, Ruhu'l-Meani, XXIII, 135 vd.